

การวิวัฒน์เข้าสู่สังคมยุคใหม่ของสตรีชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7

The Evolution of Upper Class Women to Modern

Thai Society in the reign of King Rama VI to King Rama VII

ปิยะนาถ อังควาณิชกุล¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ 1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการวิวัฒน์ของสตรีชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 2. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีชั้นนำที่มีต่อสังคมยุคใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 ผลที่เกิดจากการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงของประเทศสยามสู่ความทันสมัย ได้ส่งผลกระทบต่อสตรีไทย โดยเริ่มจากกลุ่มสตรีชั้นสูง ผู้อยู่ในราชสำนักและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ และเป็นกลุ่มคนส่วนหนึ่งที่สนองรับนโยบายการปรับเปลี่ยนสู่ความทันสมัย มีการเรียนรู้วัฒนธรรมตะวันตกในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ได้แก่ การแต่งกาย การเข้าสมาคม การเรียนรู้เรื่องการต้อนรับแขก การศึกษาภาษาอังกฤษ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีชั้นนำที่เป็นชนชั้นสูงผู้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์และมีบทบาทในการวิวัฒน์สู่ความทันสมัย ได้แก่ พระราชมารดา พระคู่หมั้น พระมเหสี และพระญาติวงศ์

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่การปฏิรูปการศึกษาของสตรีได้เจริญรุดหน้า มีสตรีทั้งกลุ่มสตรีชั้นสูงและสตรีชั้นกลาง ได้มีโอกาสเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา จึงเริ่มมีการประกอบอาชีพของสตรีเพิ่มขึ้น เช่น ทนาย บรรณาธิการ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ทำให้สตรีชั้นกลางที่อยู่ในตระกูลที่ทำธุรกิจหรือการค้าและสตรีชั้นสูงที่ต้องปรับตัวจากผลของการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองที่มีรายได้ลดลง เริ่มผันตัวมาประกอบกิจการค้าขาย โดยเฉพาะการเปิดร้านขายอาหารและขนม อันเป็นสิ่งที่สตรีมีความถนัดและได้รับการฝึกอบรมมาแต่เดิม

คำสำคัญ : สตรีชั้นนำ สมัยรัชกาลที่ 6 สมัยรัชกาลที่ 7

Abstract

This research article there are 2 objectives in the study: 1. To study the factors that led to the evolution of leading women in the reign of King Rama VI - King Rama VII 2. To study the role of leading women towards modern society in the reign of King Rama VI - King Rama VII.

The result of the country reform in the reign of King Rama V was the change of Siam to modernity, which has affected on Thai women by starting from high-class women. Actually the people in the royal court and have a close relationship with the king and a group of people who meet the modernization policy. There is a learning of western culture in cultural change, including dress, association, learning about hospitality and English education in the reign of King Rama VI. Those causes were leading women who are high-class, close to the King, and have a role in evolving into modern times, including the royal mother, the fiancé, the wife and the family.

¹ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

When entering the reign of King Rama VII is the time, when women's education reform has progressed there, are women, both high class women and middle class women. Have the opportunity to study in higher education Therefore began to increase the occupation of women, such as lawyers, editors, etc. Political changes and the economic downturn had made the causing middle-class women who are in the family, business or trade and women of the upper class who have to adapt from the consequences of changing the regime with lower income. They began to divide into a trading business especially the opening of food and snack shops which is what women have the aptitude and have been trained in the past.

Keywords : *Upper Class Women, in the reign of King Rama VI, in the reign of King Rama VII*

บทนำ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปฏิรูปที่ทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การรักษาความปลอดภัยของประเทศให้พ้นจากการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก ทรงตระหนักดีว่าประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างของประเทศ โดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางการปกครอง มีการปฏิรูปประเทศหลายด้านเพื่อให้เกิดการยอมรับต่อชาติมหาอำนาจตะวันตก ทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม นอกจากการบริหารประเทศของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ในการขับเคลื่อนประเทศสู่ความศิวิไลซ์หรือทันสมัย สตรีชั้นนำ หมายถึง สตรีชั้นสูง ทั้งผู้ดำรงตำแหน่งราชินี อัครบรมราชเทวี พระสนม พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน รวมไปถึงบุตรของเหล่าขุนนาง กลุ่มสตรีเหล่านี้เป็นผู้มีส่วนสนองรับนโยบาย ด้วยการปรับตัว สนับสนุน และสร้างภาพลักษณ์แห่งความทันสมัย ทั้งการแต่งกาย การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมประเพณี เป็นภาพลักษณ์ภายนอกที่สามารถแสดงถึงการรับและปรับเปลี่ยนให้มีความทันสมัยหรือความศิวิไลซ์ได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้น สตรีชั้นสูงภายในราชสำนักสยาม จึงเป็นผู้มีบทบาทและรับภาระหน้าที่ถึงการเป็นส่วนหนึ่งในการพาประเทศไทยสู่ความทันสมัย เมื่อเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) มีจำนวนสตรีชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกและได้เรียนรู้วัฒนธรรมตะวันตกเพิ่มขึ้น จนสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศหรือก้าวเข้ามาเป็นมีบทบาทในสังคมไทย นอกจากสตรีชั้นสูงแล้วนั้น ยังได้เกิดกลุ่มสตรีชั้นกลางทั้งกลุ่มผู้มีโอกาสได้รับการศึกษาสมัยใหม่และกลุ่มที่เติบโตจากโอกาสในทางเศรษฐกิจ ทั้งสตรีชั้นสูงและสตรีชั้นกลางเป็นผู้มีส่วนในการวิวัฒน์นำพาสตรีไทยให้เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงในสิ่งใหม่ๆ ออกจากกรอบแนวคิดเดิมที่สตรีไทยได้ถูกกำหนดสถานภาพและบทบาทอันจำกัดมาตั้งแต่สมัยจารีต การศึกษาและฐานะทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว การวิวัฒน์ของสตรีชั้นนำทั้ง 2 กลุ่มนี้ เป็นผู้บุกเบิกการปรับเปลี่ยนทางสังคมยุคใหม่ของสตรีไทยในสมัยนั้นทั้งด้านแนวคิด ทศนคติ การกำหนดบทบาทและสถานภาพของตน และการประกอบอาชีพ อันเป็นจุดเริ่มต้นและส่งผลให้เกิดการวิวัฒน์ของสตรีไทยในสมัยต่อมา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการวิวัฒน์ของสตรีชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7
2. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีชั้นนำที่มีต่อสังคมยุคใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่มีขั้นตอนดังนี้ ค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ชันต้นและชันรอง นำมาวิเคราะห์ ตีความ และสังเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสรุปจากการวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อขยายกรอบความรู้ที่มีอยู่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางออกไป แล้วจึงนำเสนอผลงานวิจัย

ผลการวิจัย

ปัจจัยในการวิวัฒน์เข้าสู่สังคมยุคใหม่

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปฏิรูปมีทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นับเป็นช่วงเวลาที่ต้องเผชิญสภาวะคับขันเกือบตลอดรัชกาล ต้องใช้สติปัญญาและการตัดสินใจที่ยากลำบาก เพื่อรักษาความสงบ สร้างความมั่นคงและสามัคคีภายในประเทศ รักษาความปลอดภัยของประเทศให้พ้นจากการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก ทรงตระหนักดีว่าประเทศสยามต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างของประเทศ โดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางการเมือง การปกครอง มีการปฏิรูปประเทศหลายด้านเพื่อให้เกิดการยอมรับต่อชาติมหาอำนาจตะวันตก ทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

สตรีชั้นนำ หมายถึง สตรีชั้นสูงและสตรีชั้นกลาง กลุ่มแรก คือ สตรีชั้นสูง ทั้งผู้ดำรงตำแหน่งราชินี อัครบรมราชเทวี พระสนม พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน รวมไปถึงบุตรของเหล่าขุนนาง กลุ่มสตรีเหล่านี้เป็นผู้มีส่วนสนองรับนโยบายจากพระมหากษัตริย์ ในกระแสความนิยมตะวันตก ด้วยการปรับตัว สนับสนุน และสร้างภาพลักษณ์แห่งความทันสมัย ทั้งการแต่งกาย การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมประเพณี เป็นภาพลักษณ์ภายนอกที่สามารถแสดงถึงการรับและปรับเปลี่ยนให้มีความทันสมัยหรือความศิวิไลซ์ได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้น สตรีชั้นสูงภายในราชสำนักสยาม จึงเป็นผู้มีบทบาทและรับภาระหน้าที่ถึงการเป็นส่วนหนึ่งในการพาประเทศสยามสู่ความทันสมัย กลุ่มที่สอง คือ สตรีชั้นกลาง หมายถึงกลุ่มบุตรของขุนนางหรือข้าราชการในระดับล่างที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาแบบสมัยใหม่ หรือกลุ่มบุตรของพ่อค้า เป็นผู้ที่อยู่ในตระกูลที่มีบทบาททางเศรษฐกิจจากการทำการค้าหรือการประกอบอุตสาหกรรม

ความคาดหวังต่อสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ (สมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7)

ในสมัยปฏิรูปประเทศ ได้ก่อให้เกิดบทบาทใหม่แก่สตรีไทยในฐานะการเป็นผู้มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมความเจริญของประเทศ วิถีชีวิตบางอย่างที่เปลี่ยนไปเป็นผลให้สตรีโดยเฉพาะชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง ถูกคาดหวังให้ปรับภาระในบ้านให้สอดคล้องไปกับการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย บทบาทของสตรีมีการเปลี่ยนแปลงแต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงจำกัดบทบาทสตรีอยู่ภายในบ้าน ในสมัยปฏิรูปประเทศนั้น ผู้ชายชั้นสูงและชั้นกลางต้องรับผิดชอบงานใหม่ๆ ทำให้ผู้ที่มีฐานะเป็นภรรยาได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม สามารถพูดคุยกับสามีในฐานะเพื่อนคู่คิดได้ ถ้าเป็นสตรีชั้นสูงที่ได้มีโอกาสเล่าเรียน สามารถช่วยแบ่งเบางานสามีได้บ้าง อาจช่วยตรวจทานหนังสือ ถ้ามีความรู้ความสามารถมากกว่านั้น ก็สามารถช่วยเรียงความได้พร้อมไปกับการเลี้ยงดูอบรมบุตร แสดงให้เห็นสถานะของภรรยาในยุคปฏิรูปประเทศว่าต้องการมากกว่าการทำหน้าที่ภรรยาแบบเดิมเหมือนในสมัยจารีตที่มีหน้าที่ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย แต่ในสมัยปฏิรูปประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้านอย่างรวดเร็ว นั้น มีความคาดหวังให้สตรีที่เป็นภรรยา สามารถเป็นเพื่อนคู่คิด ช่วยรับฟังและช่วยคิดต่อสิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ การเร่งพัฒนาประเทศทำให้เกิดการวางแผนในการพัฒนาสยามสู่ความเป็นอารยะ ความจำเป็นอย่างเร่งด่วนเพื่อรองรับการพัฒนาประเทศ คือ การพัฒนาการศึกษาให้แก่ทั้งเด็กชายและเด็กหญิง แต่โรงเรียนของเด็กหญิงยังมีจำนวนน้อยกว่าโรงเรียนของเด็กชาย มีความคาดหวังให้ผู้เป็นมารดาสามารถใช้ฝึกอ่านและอบรมแก่บุตรธิดาได้ เป็นแนวคิดว่า

การศึกษาควรมีทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน แม่จึงเปรียบเสมือนครูคนแรกของเยาวชนด้วย¹ การเข้ามาของชาติตะวันตกทำให้เกิดการรับวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับเปลี่ยนในสังคมไทย เป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางในการดูแลและปรับเปลี่ยนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามความรู้และความนิยมแบบตะวันตก ทั้งเรื่องของจัดที่อยู่อาศัยให้ถูกสุขอนามัย การต้อนรับแขก การทำบัญชีดูแลรายรับรายจ่ายของครอบครัว รวมถึงข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน² นอกจากนี้ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ แล้วสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งที่สตรีชั้นสูงและชั้นกลางจะต้องรอบรู้และทำการฝึกฝน คือการเข้าสมาคมกับชาวตะวันตก ทั้งการแต่งกาย ธรรมเนียมการทักทาย มารยาทบนโต๊ะอาหาร การจัดงานเลี้ยง รวมถึงการเดินรำ ในประเด็นการปรับเปลี่ยนของสตรีชนชั้นนำตามอิทธิพลการเข้ามาของตะวันตก นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการวิวัฒนาการของสตรีชนชั้นนำสู่ความทันสมัย

กลุ่มสตรีชั้นสูงที่มีบทบาทในการปรับตัวให้ทันสมัยในสมัยปฏิรูปประเทศ

1. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นผู้ได้รับการยกย่องในตำแหน่งสมเด็จพระราชินีองค์แรกของสยาม เนื่องด้วยเป็นสตรีชั้นสูงที่มีสติปัญญาดี มีความเฉลียวฉลาด ไหวพริบดี สามารถรับฟังและให้คำปรึกษาต่อรัชกาลที่ 5 ตามความคาดหวังของสังคมต่อสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศ เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในฐานะสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ผู้เป็นพระราชมารดาของพระมหากษัตริย์ ถึงแม้จะทรงเป็นสตรีที่ทรงเจริญพระชันษาสูงชัน แต่บุคลิกท่าทางที่ทรงสง่างาม แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของพระองค์ยังทรงสร้างความประทับใจในต่อชาวต่างชาติเช่นเจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน (H.R.H. Prince William of Sweden) ซึ่งทรงเป็นหนึ่งในบรรดาพระราชอาคันตุกะที่เสด็จมาร่วมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช (พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2) ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2454 ได้ทรงบันทึกถึงว่าทรงมีลักษณะที่ดูฉลาดเฉลียวและทรงมีบุคลิกที่สง่างาม³

ทัศนะของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ที่มีต่อการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยตามอิทธิพลตะวันตกเมื่อล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ยังคงปรากฏอยู่ในบางด้าน เช่น ความนิยมในการรักษาแบบแพทย์แผนตะวันตก การแต่งกาย เป็นต้น ภายหลังเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พระองค์ตกอยู่ในความเศร้าโศก และมีการเปลี่ยนแปลงกิจวัตรประจำวัน ทรงโปรดฯ เข้าบรรทมในเวลากลางวันและตื่นบรรทมในเวลากลางคืน ในสมัยรัชกาลที่ 6 บทบาทของพระองค์ในฐานะสตรีชั้นนำลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะทรงมีพระชันษามากขึ้น ทรงมีอาการประชวร และมีความสนพระทัยห่วงใยในพระราชโอรสที่เป็นองค์พระมหากษัตริย์ จึงเปลี่ยนไปแสดงบทบาทในฐานะแม่ ภายใต้อัจฉริยภาพหลายประการดังกล่าว ทำให้บทบาทการเป็นผู้นำความทันสมัยลดน้อยลงถ้าเทียบกับบทบาทการเป็นแม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงดำรงชีพอยู่ภายในพระราชวัง ไม่ได้ออกไปดำเนินพระราชกรณียกิจต่างๆ สู่สังคมภายนอก แต่พระองค์ยังคงแสดงถึงอุปนิสัยในการติดตามการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสยาม ซึ่งพระองค์จะซักถามจากผู้ที่เป็นเจ้าหน้า ตามที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์กล่าวถึง ดังนี้ “...ย่านั้นแม้ท่านเกือบจะไม่เสด็จไปไหนเลย ท่านโปรดทรงทราบเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้นทั่วไปหมด ฉะนั้น ท่านจึงโปรดซักถามเรื่องราวต่างๆ มากกว่าอะไรอื่นๆ...”⁴

¹เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์ .(2539) .ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.2479 – ศ.2456. หน้า .15

²เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์ .(2539) .เล่มเดิม. หน้า .16

³เจ้าชายวิลเลียม .(2542) .ดินแดนแห่งแสงตะวัน บันทึกความทรงจำจากการเดินทางในดินแดนตะวันออก. แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์.26-25 หน้า .

⁴พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2554). เกิดวังปารุสก์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสมัยประชาธิปไตย. หน้า 51.

2. พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีชั้นสูงอีกผู้หนึ่งที่มีแนวความคิดก้าวหน้าและล้ำสมัยกว่าสตรีในยุคสมัยเดียวกัน คือพระองค์เจ้าหญิงวัลลภาเทวี ทรงเป็นที่รู้จักต่อบุคคลทั่วไปในฐานะพระคู่หมั้นของรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงมีพระราชดำริไม่แต่งงานกับพี่น้องของพระองค์และทรงต้องการเลือกคู่ด้วยพระองค์เอง ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 6 ได้ทรงมีโอกาสพบและพูดคุยกับพระองค์เจ้าหญิงวัลลภาเทวีเพียงไม่นาน ก็ได้ทรงประกาศหมั้น ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้กล่าวไว้ในเกิดวังปารุสก์ว่า “...ภายในไม่กี่วันก็มีประกาศอันน่าตื่นเต้นกันทั่วประเทศว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงหมั้นกับหม่อมเจ้าหญิงองค์นั้น ทรงสถาปนาเป็น พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี โปรดให้ไปประทับอยู่ที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทูลหม่อมหลวงประทับอยู่ที่วังพญาไทใกล้ๆ...”¹

พระองค์เจ้าหญิงวัลลภาเทวีมีพระนามเดิมคือ หม่อมเจ้าหญิงวรวรรณวิมล วรวรรณ พระญาติเรียกกันว่า ท่านหญิงชาวเป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นต้นตระกูลของราชสกุล วรวรรณ กับพระมารดาคือหม่อมอินทร์ วรวรรณ ประสูติเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2435 เมื่อในวัยเยาว์โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้เปิดเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกและประกาศรับสมัครนักเรียนหญิง กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ จัดเป็นเจ้านายพระองค์แรกๆ ในการสนับสนุนให้พระธิดาของท่านได้รับการศึกษาตะวันตก พระธิดาองค์ใดๆ ของท่านซึ่งรวมถึงท่านหญิงชาวจึงได้เข้ารับการศึกษาแบบตะวันตกในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ส่วนพระธิดารุ่นหลัง ท่านได้ส่งไปศึกษายังโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีที่ก่อตั้งโดยมิชชันนารีในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เหตุการณ์ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้พบกับท่านหญิงชาวเป็นงานประกวดภาพเขียนที่พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้เข้าร่วมงานหลายคน รวมถึงท่านหญิงชาวหรือในขณะนั้นเป็นหม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี และท่านหญิงตัวหรือหม่อมเจ้าหญิงลักขมีลาวิน หลังจากนั้นจึงเป็นการประกาศหมั้นแล้วทรงพระราชทานให้ท่านหญิงชาวเป็น พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี²

ภายหลังจากการแต่งตั้งพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีขึ้นเป็นพระคู่หมั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้พระคู่หมั้นร่วมแสดงละครกับพระองค์ พร้อมกับหม่อมเจ้าลักขมีลาวิน และเจ้าพระยาธรรมราชฤทธิ์ เป็นข้าราชการบริพารผู้ใกล้ชิด ในการที่ต้องร่วมแสดงละคร นับว่าเป็นกิจกรรมใหม่สำหรับสตรีในยุคนั้น แต่เดิมการแสดงละครในวังจะมีแต่ผู้แสดงเป็นชายทั้งหมด การแสดงละครร่วมกันระหว่างชายและหญิงภายในราชสำนักและการที่พระมหากษัตริย์ทรงแสดงละครด้วยพระองค์เองเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ด้วยทั้งพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีและหม่อมเจ้าลักขมีลาวิน เป็นบุตรในตระกูลวรวรรณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ซึ่งมีความชื่นชอบการละครและมีคณะละครของพระองค์เอง อีกทั้งพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีและหม่อมเจ้าลักขมีลาวิน เป็นบุตรที่บิดาได้ส่งไปเล่าเรียนในโรงเรียนมิชชันนารีตามการศึกษาแบบตะวันตก จึงได้มีความรู้ด้านวัฒนธรรมตะวันตกและสามารถปรับตัวต่อวัฒนธรรมใหม่นี้ได้ ละครพูดเรื่องโง่งพางเป็นละครที่สตรีทั้งสองพระองค์ได้แสดงร่วมกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วังสราญรมย์³

เหตุการณ์สำคัญที่เปลี่ยนแปลงสถานภาพการเป็นพระคู่หมั้นของพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นผลจากการเขียนบทความเรื่อง “ตำริหญิง” ของพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ซึ่งได้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต เป็นบทความที่ต้องการกระตุ้นให้สตรีในสมัยนั้นตระหนักในคุณค่าของสตรี สตรีสามารถทำอะไรหลายอย่างได้เช่นดังบุรุษใน

¹พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ .(2554) .เล่มเดิม. หน้า .54

²อ่านเพิ่มเติมได้ที่ ปิยะนาถ อังควาณิกุล - 5 อิทธิพลตะวันตกที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนของสตรีในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ .(2556) .รัชกาลที่ .6ในวารสารประวัติศาสตร์ .80 - 68 หน้า .2556

³พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ .(2558) .เจ้าชีวิต พงศาวดาร ๙ รัชกาล แห่งราชวงศ์จักรี. หน้า .329

ขณะที่สตรีนั้นยังคงรับผิดชอบทำหน้าที่ของสตรีตามที่มีมาแต่เดิม และสตรีสามารถทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติบ้านเมืองได้จากเนื้อหาที่ได้มีพันธขึ้นประมาณ 5 หน้า แนวการเขียนเป็นการสอนและเชิญชวนให้ปฏิบัติตามมากกว่าการเรียกร้องในเชิงต่อต้าน จะมีเพียงแต่ประโยคขึ้นต้นที่อ่านผิวเผินหรืออ่านไม่ตลอดจนจบ อาจทำให้คิดว่าสตรีผู้เขียนมีหัวรุนแรงเกินกว่าคำว่าหัวก้าวหน้า โดยพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีได้ขึ้นต้นบทความไว้ดังนี้ “...ข้าพเจ้าผู้หนึ่งเป็นหญิง มีประสงค์จะสนทนาระหว่างเพื่อนหญิงด้วยกัน ว่าเราควรจะทำตัวอย่างที่เขารายกกันว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” เสียสักที, เพราะความจริงเราก็คงคนหนึ่ง มิได้ผิดจากมนุษย์ธรรมดาไปด้วยประการใดเลย...”¹

ภาษาและถ้อยคำที่ใช้ในบทความนี้เป็นลักษณะการเปิดต้นเรื่องของบทความให้มีความน่าสนใจและแสดงถึงประเด็นที่จะกล่าวในบทความต่อไป ในแง่มุมนี้ นับว่าพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีมีความสามารถในการเขียนเทียบเท่ากับบุรุษ ส่วนข้อความเปรียบเทียบ “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” ก็เป็นกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกิดจากการที่พระองค์ทรงอนุญาตให้ถวายฎีกาและทรงออกฎีกาพิจารณาด้วยพระองค์เอง จึงทรงเปรียบเทียบกฎหมายจารีตที่เข้ามาแต่เดิมว่า กฎหมายเดิมนั้น “เสมือนหนึ่งผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน” นอกจากนี้พระองค์เจ้าวัลลภาเทวียังได้แสดงความคิดเห็นในส่วนท้ายของบทความ ถึงการที่ทุกคนสามารถทำประโยชน์ให้ชาติบ้านเมืองได้รวมถึงสตรี สตรีสามารถทำงานภายในบ้านและการทำงานนอกบ้านเช่นเดียวกับบุรุษ เช่น อาชีพครู อาชีพพยาบาล ภายใต้อาณัติและอ่อนโยนของสตรีที่มีมากกว่าบุรุษเพศ อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและได้ผลดี “...ขอเพื่อนหญิงทุกคนเมื่อได้ดำรงใจ ใจ ช่วยกันคิดเล็กเป็นควาย จะได้ช่วยกันบำรุงชาติบ้านเกิดเมืองมารดรของเราให้เจริญ...” ลงนาม วัลลภาเทวี² เป็นข้อความที่ท้ายในบทความที่สะท้อนให้เห็นแนวคิด ทศนคติ ทักษะการเขียน ที่ผู้เขียนเข้าใจทั้งบริบททางสังคมในอดีต และบริบทสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น และทำให้เห็นชัดเจนว่า การได้รับโอกาสศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรตะวันตก ไม่ได้เพียงได้รับความรู้ทางวิชาการตามแบบตะวันตกหรือสามารถพูดภาษาอังกฤษได้เท่านั้น แต่ได้สร้างแนวคิดและทัศนคติที่ก้าวหน้าแก่สตรีในยุคนั้น ประกอบกับบุคลิกที่มีความเชื่อมั่นและซื่อสัตย์ต่อความคิดของตนเอง ทำให้พระองค์เจ้าวัลลภาเทวีกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากสตรีในยุคนั้นเดียวกัน เพราะจะเห็นได้ว่าหม่อมเจ้าลักษมีลาวัณ พระชนินุชฎาที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกเช่นเดียวกัน กลับเป็นสตรีที่อยู่ตามขนบธรรมเนียมเดิม เรียบร้อยและอยู่ในโอวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. พระนางเธอลักษมีลาวัณ

ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงถอนหมั้นพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ก็ได้ทรงแต่งตั้งหม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณเป็นพระมเหสี โดยในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ.2464 ได้รับการสถาปนาเป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ” และในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2465 ได้รับการสถาปนาเป็น “พระนางเธอลักษมีลาวัณ”³ พระนางเธอลักษมีลาวัณ เป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับหม่อมหลวงตาด มนตรีกุล มีประสูติเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2442 พระนามเดิมเมื่อแรกประสูติว่า หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล วรวรรณ หรือท่านตัว ในวัยเยาว์พระบิดาได้ถวายให้ช่วยงานอยู่ในความดูแลของสมเด็จพระนางเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล เป็นผู้ที่มีความสนใจงานวรรณกรรมและทรงพระนิพนธ์โคลงกลอนอยู่เสมอ เมื่อชันษาได้ 21 ปี ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการประกวดกาพย์เขียน ณ โรงละครวังพญาไท จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนให้ไปแสดงละครในวังหลวง มีโอกาสแสดงละครร่วมกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเชษฐภคินี

¹ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี .(2541) .ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ. หน้า .8

² พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี .(2541) .เล่มเดิม. หน้า .12

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ .(2554) .เล่มเดิม.551 หน้า .

และทรงพระราชทานนามให้เป็น หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ต่อมารัชกาลที่ 6 ได้โปรดเกล้าฯ ให้แสดงเป็นนางเอกในละคร บทพระราชนิพนธ์ เช่น เรื่องวิวาทพระสมุทรในบทนางเอก เจ้าหญิงอันโดรเมตา เรื่องกุศโลบาย ในบทเจ้าหญิงแอนเจลา เป็นต้น หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณนับเป็นสตรีไทยท่านแรกที่ได้รับบทนางเอกในละครพูด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์บทอาเศียรวาทพระราชทานแด่พระมเหสี โดยเนื้อหาเป็นการให้โอวาทถึงการทำหน้าที่ภรรยาที่ดี พระนางเธอลักษมีลาวัณได้ทรงพระนิพนธ์ถวายคำกลอนว่า “อันพระองค์ทรงฝากพระชีพไว้ หม่อมฉันขอรับใส่ในดวงจิต อีกร่างฝากความสุขทุกชนิด ขอถวายไม่คิดขัดจ้านง อะไรเป็นความสุขสุธาธรรมาภิบาล จะถวายได้ตั้งประสงค์ ขอแต่เพียงทรงเลี้ยงให้เที่ยงตรง อย่าพลั้งส่งเข้าขังวังหลวงเอย” ในคำกลอนนี้ได้แสดงถึงความสามารถในการประพันธ์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณ และบ่งบอกถึงอุปนิสัยที่แตกต่างกับพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ทรงไม่แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิด สงบเรียบร้อย จบท้ายกลอนด้วยการฝากชีวิตไว้และไม่พึงปรารถนาจะเป็นเช่นเดียวกันกับพระเชษฐภคินี พระนางเธอลักษมีลาวัณ เป็นสตรีชั้นนำผู้มีความสามารถด้านการประพันธ์ ได้ทรงพระนิพนธ์บทร้อยกรอง บทละคร นวนิยาย เช่น บทละครเรื่องหาเหตุหึง เบอร์ทกปริศนาลัยอนพาเรต เป็นต้น นวนิยายเรื่อง เรือนใจที่ไร้ค่า ชีวิตหวาน โชคเชื่อมชีวิต ยั่วรัก เป็นต้น และยังมีนวนิยายทรงแปล คือเรื่อง His Hour โดยใช้นามแฝงว่า ปัทมะ และ วรณพิมล ภายหลังในพ.ศ.2476 พระนางเธอลักษมีลาวัณเป็นผู้ดูแลกิจการคณะละคร “ปริศนาลัย” ต่อจากพระราชบิดา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์¹

4. สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

สตรีชนชั้นสูงที่ได้ถูกกล่าวถึงในฐานะผู้นำแฟชั่นของสตรีสยามในยุคหนึ่ง คือ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในขณะที่เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ทรงพระเยาว์นั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชประสงค์จะรับเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ไปเลี้ยงเนื่องด้วยพระราชธิดาของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ในเวลาไล่เลี่ยกัน

การศึกษาในวัยพระเยาว์ของเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ทรงได้รับการศึกษาตามแบบเดิม คือทรงศึกษากับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ครูและนักปราชญ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อทรงเจริญวัย ได้รับการศึกษาจากครูฝรั่ง สามารถพูดภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสได้ดี อีกทั้งทรงสนพระทัยในการศึกษามาก เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์เป็นผู้มีส่วนสนับสนุนการดำเนินการพัฒนาในด้านต่างๆ ของโรงเรียนราชินี ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นผู้ก่อตั้ง นอกจากนั้นทรงอุปถัมภ์โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์และโรงเรียนเบญจมเทพอุทิศ จังหวัดเพชรบุรี สำหรับโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์นั้น ในพ.ศ.2474 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ได้ประทานบ้านของพระยาแพทยพงศาฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนประแจจีน คือถนนเพชรบุรีฯ ในปัจจุบัน ให้แก่กระทรวงธรรมการ โดยมีพระประสงค์ให้เป็นโรงเรียนฝึกหัดครู มีครูนิรันดร์ บรรณสิทธิ์วรสาสน์ เป็นอาจารย์ใหญ่ ในพ.ศ.2475²

นอกจากการศึกษาแล้ว เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์เป็นที่จดจำในฐานะสตรีผู้นำทางแฟชั่น ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นสตรีที่แต่งตัวทันสมัยที่สุด ในขณะที่ทรงพระเยาว์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดฯ ให้แต่งฉลองพระองค์แบบฝรั่ง ด้วยการสวมกระโปรง ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้กล่าวว่า ทรงได้รับสมญาจากชาววังว่า ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงเหม่ม และทรงเป็นสตรีสยามคนแรกที่ไว้พระเกศยาวและปล่อยผม³ พระองค์มีความสามารถในการแต่งกายเป็นที่ยอมรับคือการเป็นผู้ชนะเลิศในการประกวดแต่งกายชุดแฟนซีในงานพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ .(2547) .สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 245-246

² เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์ .(2539) .เล่มเดิม. หน้า .104

³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ .(2558) .เล่มเดิม. หน้า .318

เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2436 โดยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงบันทึกไว้ว่า “...วันเกิดโต เรามีกบฏที่เลี้ยงข้าวกกลางวันให้เจ้านายที่มาแต่งตัวแฟนซีด้วยอยู่ข้างสนุก มีรางวัลแต่งตัว ผู้ตัดสิน 5 คน คือ อากรมดำรง อากรมขุนนริศ อาสมมต อาไชยนต์ พระยาเทเวศร น้องหญิงได้ที่ 1 แต่งตัวเปลว...”¹

5. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณีขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงมีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์ เป็นพระธิดาในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิสิษฎ์ พระบิดา กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาภรณ์ พระมารดา ในวัยเยาว์หม่อมพระญาติเรียกหม่อมเจ้ารำไพพรรณีว่า ท่านหญิงนา พระบิดาได้ทรงพาไปถวายตัวอยู่ในความดูแลของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ที่สวนสีกะดูในพระราชวังดุสิต ได้เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนราชินี และต่อมามีพระอาจารย์มาถวายการสอนที่พระตำหนักเมื่อพระองค์ตามเสด็จมาอยู่ที่พระราชวังพญาไท หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณีเป็นพระนัดดาที่สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงโปรดปราน

เมื่อเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแต่งตั้งหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี เป็นสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี และทรงเป็นพระมเหสีเพียงพระองค์เดียวของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นพระมหากษัตริย์และพระบรมราชินีคู่แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ดำเนินตามแนวทางลักษณะครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี ในการเป็นพระราชินีเคียงคู่กับพระสวามี ทรงตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทุกหนทุกแห่ง ทั้งการเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรในถิ่นทุรกันดารตั้งแต่ภาคเหนือไปเชียงราย จรดภาคใต้ไปปัตตานี ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ได้ทรงใฝ่พระราชหฤทัยเป็นพิเศษในการสาธารณสุขและการศึกษา และการเสด็จติดตามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงมีพระราชกรณียกิจต่างประเทศ อาทิเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา กลุ่มประเทศยุโรป ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย เป็นต้น จึงทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชินีองค์แรกของสยามที่เสด็จยังต่างแดน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงวางตนและมีพระจริยวัตรที่งดงาม²

ความขัดแย้งในแนวทางการปกครองจึงทำให้ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสละราชสมบัติ ณ ประเทศอังกฤษ ในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 ภายหลังจากสละราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ทรงปรับตัวในการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายในหมู่บ้านชนบท ณ ประเทศอังกฤษ จนกระทั่งในช่วงเวลาสงครามโลกครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จสวรรคตด้วยอาการประชวรพระโรคหทัยตลอดระยะเวลา นับจากการพิธีอภิเษกสมรสทั้งสองพระองค์ทรงดำเนินชีวิตร่วมเคียงข้างกัน แม้จะอยู่ในสภาวะเศร้าโศกแต่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีมีความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว โดยเสด็จเสี้ยงภัยระเบิดเพื่อไปทรงจัดบรรจุหีบห่อยาของหน่วยงานกาชาดพระราชทานแด่ทหารและพระราชทานกำลังใจให้แก่ขบวนการเสรีไทย ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ได้ทรงอัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนิวัติกลับสู่ประเทศไทยเพื่อประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง

ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ เลือกที่จะทรงประทับ ณ สวนบ้านแก้ว จังหวัดจันทบุรี ได้ทรงทดลองทำสวนเพาะปลูกพืชผลต่างๆ นอกจากนั้นยังทรงฟื้นฟูมรดกภูมิปัญญาของจังหวัดจันทบุรี คือ การทอเสื้อจันทบูร

¹คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ .(2547) .เล่มเดิม . หน้า .217

²ม .(2547) .พฤทธิสถาน ชุมพล.ว.ร.กำหนดการกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาส ๑๐๐ ปี พระราชสมภพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ พุทธศักราช ๒๕๔๗. หน้า .2

ได้ทรงทดลองการสาน การออกแบบลวดลาย การย้อมสีจันทบุรีให้สีไม่ตก การดัดแปลงผลิตภัณฑ์ เพื่อส่งเสริมเป็นอาชีพเพิ่มเติมให้แก่ชาวบ้าน ผลงานดังกล่าวนี้ว่าสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี บรมราชินี เป็นราชินีองค์แรกที่ทรงงานฟื้นฟูศิลปชีพเพื่ออนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาของชาวจันทบุรีไม่ให้สูญหาย และสามารถสร้างรายได้ให้แก่ราษฎรได้ด้วย ในระหว่างที่ประทับอยู่จังหวัดจันทบุรี ทรงมีบทบาททางด้านสาธารณสุข ด้วยทรงห่วงใยราษฎรถึงความขาดแคลนด้านการรักษาพยาบาล จึงทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์ในการสร้างตึกประชานิธิ ๓ โรงพยาบาลจันทบุรี และก่อตั้งทุนประชานิธิ โดยได้เกิดการก่อตั้งโรงพยาบาลประชานิธิจากทุนนี้ สุดท้ายได้ทรงขายบ้านที่ได้ประทับ ณ สวนบ้านแก้ว ในราคาถูกให้แก่รัฐบาลเพื่อเป็นก่อตั้งสถาบันทางการศึกษาในระดับสูงของจังหวัดจันทบุรี คือ วิทยาลัยรำไพพรรณี เป็นวิทยาลัยฝึกหัดครู¹ และพัฒนามาเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีในปัจจุบัน

เริ่มแนวคิดทางเสรีภาพตามแบบตะวันตก

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้เริ่มการให้อิสระแก่สตรีอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมสยาม ทรงเห็นว่าสตรีในวังที่ได้ถวายตัวมาเป็นพระสนมมีจำนวนหลายคน เป็นชีวิตที่เจียมเหนงและขาดอิสรภาพ จึงทรงอนุญาตให้พระสนมที่ยังไม่มีพระโอรสพระธิดากับพระองค์ สามารถถวายบังคมลาออก แล้วไปเริ่มต้นชีวิตใหม่นอกเขตพระราชวังได้ เป็นธรรมเนียมที่ยังไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดเคยปฏิบัติมาก่อน นับเป็นการให้อิสรภาพแก่สตรีชั้นสูงภายในวังเป็นครั้งแรก แสดงให้เห็นถึงการรับแนวคิดเสรีภาพแบบตะวันตกและการมีพระทัยกว้างของรัชกาลที่ 4 อีกทั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีผู้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมจำนวนมาก เนื่องจากเป็นชีวิตที่สุขสบายทางกายและได้รับเงินเบี้ยหวัดรายปี มีสตรีเข้าถวายตัวจำนวนมากขึ้นจนที่อยู่ภายในวังแออัดและสิ้นเปลืองเงินเบี้ยหวัด อย่างไรก็ตามในแนวพระราชดำรินี้เมื่อแรกประกาศยังเป็นที่ยังสงสัยไม่แน่ใจแก่สตรีในวังและคนทั่วไปจนต้องมีการประกาศย้ำ ดังนี้ “...กระแสพระบรมราชโองการดังนี้ ก็ให้มีพระราชดำรัสมาหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหาใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตดเล่นก็ดี ประชดก็ดี การอันนี้เป็นสุจริตจริงจัง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญ ลัญญาไว้ให้มั่นคง...”² นอกจากนั้นการที่ทรงรับการถวายฎีกา ทำให้ทราบจากคดีความหลายคดีถึงการไม่มีสิทธิทางกฎหมายของสตรี ตามที่เคยมีพระราชดำรัสถึงกฎหมายจารีตที่กำหนดสถานภาพของสตรีในสมัยนั้นไว้ว่า เสมือนหนึ่งผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน พระองค์จึงได้ทำการแก้ไขกฎหมายบางประการ เช่น เมื่อสามีตาย ให้ภรรยาสิทธิในการได้รับมรดก และทรงประกาศห้ามบิดามารดาขายบุตรเป็นทาส หรือสามีขายภรรยาเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่ได้สมัครใจ เป็นการให้สิทธิและเสรีภาพแก่สตรีในการคงไว้ซึ่งอิสรภาพ

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏการให้สิทธิการตัดสินใจแก่สตรีชั้นสูงในเรื่องการถวายตัวเป็นพระสนมหรือเจ้าจอมมารดา เช่นในกรณีของหม่อมศรีพรหมา กฤดากร อัตชีวประวัติเดิมเจ้าศรีพรหมาเป็นธิดาของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน มารดาคือ เจ้าศรีคำ ชาวเวียงจันทน์ ต่อมาพระยามหิบาลบริรักษ์ ได้เดินทางไปราชการที่เมืองน่านพร้อมกับภรรยาคือคุณหญิงฮุ้น ซึ่งเป็นสตรีที่ได้รับการศึกษาดีและมีความคิดก้าวหน้ากว่าสตรีในสมัยเดียวกัน คุณหญิงฮุ้นเคยศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส จึงสามารถพูดภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษได้ดี พระยามหิบาลบริรักษ์และคุณหญิงฮุ้น ได้ขอเจ้าศรีพรหมาเป็นบุตรบุญธรรมซึ่งพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชได้โปรดอนุญาตให้ เจ้าศรีพรหมาจึงได้เดินทางติดตามบิดามารดาบุญธรรมมาเรียนหนังสือที่โรงเรียนสกุณสุนันทาลัย เป็นโรงเรียนสตรีรัฐบาลแห่งแรก จากนั้นเจ้าศรีพรหมาได้มีโอกาสติดตามบิดามารดาไปประเทศรัสเซีย ประเทศอังกฤษ เมื่อกลับจากต่างประเทศได้มีโอกาสเข้าถวายงานในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ ด้วยความเฉลียวฉลาด มีจิตใจดี และเป็นคนโอบอ้อมอารี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชประสงค์จะให้รับราชการในตำแหน่งเจ้าจอม แต่เจ้าศรีพรหมาได้ทำการกราบบังคมทูล

¹ม . (2547) .พฤทธานัน ชุมพล.ว.ร.เล่มเดิม. หน้า 4 .6 -

²ลำพรรณ น่วมบุญลือ .(2519) สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า .105

ปฏิเสศเป็นภาษาอังกฤษว่า ให้ความเคารพพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ มิได้รักใคร่พระองค์ท่านในทางผู้สาว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาโปรดให้เป็นไปตามอริยาศัย¹ ซึ่งภายหลังเจ้าศรีพรหมา ได้สมรสกับ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร

การปฏิรูปการศึกษาของสตรีไทย

การปฏิรูปการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มจากการสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนสตรีของคณะมิชชันนารี ซึ่งนับว่านำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบการศึกษาของสตรีไทยเป็นอย่างมาก คณะมิชชันนารีมีความคิดเห็นว่า สตรีนั้นนอกจากจะเป็นแม่ศรีเรือนแล้ว ก็มีความจำเป็นในการที่จะต้องรู้หนังสือด้วย การรู้หนังสือจะเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าหาความรู้วิทยาการสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นผู้ช่วยสามี และสั่งสอนความรู้ขั้นพื้นฐานให้แก่บุตรหลานด้วย ใน พ.ศ. 2417 คณะมิชชันนารีจึงได้เริ่มจัดตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัยในปัจจุบัน) และในปีต่อมาก็ได้จัดตั้งโรงเรียนที่จังหวัดเชียงใหม่ขึ้นต่อมาพระราชทานนามว่า โรงเรียนพระราชชายา (ดาราวินิจฉัย)² ในปลายรัชกาลที่ 5 ได้มีการก่อตั้งโรงเรียนสตรีของมิชชันนารีโดยมีคณะภคินีเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตร เป็นผู้ดำเนินการเพิ่มอีกสองแห่ง คือ โรงเรียนเซนต์คาทาลีนคอนแวนต์ ก่อตั้งใน พ.ศ. 2446 โดยพระสังฆราชเวย์ (Mgr. Vey) เพื่อให้การอบรมเยาวชนไทยให้พร้อมด้วยคุณธรรมและศิลปะวิทยาการต่างๆ โดยมีอธิการิณี อองแซล ลากรองซ์ (Sr. Angèle Lagrange) เป็นอธิการิณีคนแรกของโรงเรียนเซนต์คาทาลีนคอนแวนต์ และโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ในพ.ศ. 2450 โดย แมร์แซงต์ซาเวีย (Mère Saint Xavier) แห่งคณะภคินีเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตร และได้สถาปนารั้วโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ให้เป็นศูนย์กลางของคณะเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตรในประเทศไทย นอกจากนี้ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีโดยรัฐบาล ได้แก่ โรงเรียนสตรีสุนันทาลัย โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี และเข้าให้กระทรวงธรรมการเข้าไปดูแลโรงเรียนเอกชนบางโรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนศึกษานารี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงธรรมการพยายามจัดให้เด็กหญิงและเด็กชายได้มีโอกาสในการศึกษาอย่างทั่วถึงทุกมณฑล ในพ.ศ.2458 กระทรวงธรรมการได้ออกโครงการศึกษาใหม่ แต่แผนการศึกษาแห่งชาติในระยะแรกยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ในการจะชักจูงให้ส่งเด็กหญิงมาเล่าเรียนในระบบโรงเรียน อันเนื่องมาจากค่านิยมและทัศนคติในสังคมแบบจารีตที่มีต่อสตรี ในยุคเริ่มแรกสังคมยังไม่เห็นความจำเป็นต่อการศึกษาของสตรี ที่ทำหน้าที่เป็นเพียงแม่บ้านแม่เรือน รวมถึงเป็นความเคยชินในการที่เก็บสตรีให้อยู่แต่ในบ้านเรือน อีกทั้งสถานที่ตั้งโรงเรียนในระยะแรกมักจะถูกอยู่ในวัดซึ่งสังคมมองว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสมกับเด็กชายเท่านั้น และขาดครูผู้สอนที่เป็นสตรี อย่างไรก็ตามเมื่อมาถึงพ.ศ.2460 กระทรวงธรรมการได้รวบรวมรายชื่อโรงเรียนในสังกัดทั้งในเขตมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลภูมิภาค ตั้งแต่เริ่มจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นมาจนถึงพ.ศ.2460 รวบรวมรายชื่อได้ประมาณ 40 แห่ง ดังนั้นเพื่อให้นโยบายขยายการศึกษาแก่เด็กหญิงและเด็กชายบรรลุเป้าหมาย ในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2464 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับ ระบุว่า ให้เด็กทุกคนต้องเข้าโรงเรียน ตั้งแต่อายุ 7 - 14 ขวบ โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน จำนวนเด็กหญิงที่เข้าโรงเรียนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จำนวนการเพิ่มจากพ.ศ.2458 - 2468 ในรอบ 10 ปี ตัวเลขจำนวนเด็กหญิงเพิ่มขึ้นถึง 230,354 คน และในพ.ศ.2461 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เป็นครั้งแรก เพื่อจัดวางระเบียบการปกครองของโรงเรียนราษฎร์ให้รัดกุม ทำให้จำนวนนักเรียนหญิงเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม

ผลของการจัดการศึกษาสำหรับสตรีอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 6 จนมาถึงรัชกาลที่ 7 ทำให้เกิดกลุ่มสตรีชนชั้นใหม่ คือสตรีชนชั้นกลาง ผู้ผ่านการศึกษาเรียนรู้อย่างดีและเห็นความสำคัญของการได้ประกอบอาชีพตามแผนการศึกษาของตน

¹ส .(2550) .ศิวรักษ์. *อัตชีวประวัติ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร*. หน้า .28

²เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์ .(2539) . *เล่มเดิม*. หน้า .10

อาชีพที่เปิดโอกาสให้สตรีในระยะแรกๆ ได้แก่ อาชีพครู พยาบาล และช่างตัดเสื้อ จนกระทั่ง พ.ศ.2470 มีการจัดตั้งคณะอักษรศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเปิดสอนสาขาวิชาที่เหมาะสมกับการศึกษาของสตรี เป็นการเริ่มต้นของสตรีไทยที่ได้เข้าเรียนเป็นนิสิตหญิงรุ่นแรกของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และปีต่อมาสตรีไทยคนแรกได้รับอนุญาตให้เข้าศึกษาในโรงเรียนกฎหมาย สตรีเริ่มมีโอกาสในการประกอบอาชีพในสาขาวิชาต่างๆ มากขึ้น ทำให้สตรีสามารถมีบทบาทในด้านอื่นเพิ่มขึ้น การยอมรับจากสังคมก็ดีขึ้นเช่นกัน การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีเริ่มตระหนักถึงความเป็นรองทางสถานภาพของเพศตน และเริ่มเรียกร้องสิทธิสตรีซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการเพื่อสิทธิสตรีที่มีพัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน ในสมัยเจ้าพระยาพิชัยญาติเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้เปิดโอกาสอนุญาตให้สตรีเข้าเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม คือ คุณแรม พรหมโบล เป็นธิดาคนที่ 2 ของ พ.ต.อ.พระยาบุเรศผดุงกิจ (รวย พรหมโบล) อธิบดีกรมตำรวจสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2471 คุณแรมสมัครเข้าเรียนวิชากฎหมาย¹

เมื่อเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลได้กำหนดแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 โดยวางแนวทางไว้ว่า “หญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในการรับการศึกษา แต่หลักสูตรการศึกษาของหญิงมีวิชาแตกต่างกับชายในบางส่วนตามลักษณะธรรมชาติของหญิง” เมื่อพิจารณาหลักสูตรการศึกษาของสตรี จะพบว่าวัตถุประสงค์ของการศึกษาสตรียังคงเพื่อให้สตรีได้เลือกเรียนวิชาที่เหมาะสมกับเพศและท้องถิ่น มิใช่เพื่อแข่งขันกับชายในงานอาชีพ ในสมัยพระสารสาสน์ประพันธ์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ (พ.ศ.2477 – 2478) มีนโยบายให้สตรีทุกคนในโรงเรียนต่างๆ ไปได้รับความรู้ในเรื่องการเรือนพอควรก่อนจบออกไป ส่วนหลักสูตรการศึกษาด้านการฝึกอาชีพทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่จัดเพื่อสตรี ให้เลือกวิชาที่เหมาะสมแก่เพศและท้องถิ่น วิชาที่เปิดสอนสำหรับสตรีโดยเฉพาะ ได้แก่ การครัว การทอผ้า ช่างเย็บปักถักร้อย

การศึกษาในระดับอุดมศึกษา มีการขยายโอกาสมากขึ้น ได้มีการจัดตั้งคณะอักษรศาสตร์และคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จิตติมา พรอรุณ (2538) ได้กล่าวถึงจำนวนสตรีที่เข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา ในพ.ศ.2477 ปรากฏจำนวนสตรีที่สำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะแพทยศาสตร์ มีจำนวน 3 คน คณะอักษรศาสตร์ มีจำนวน 12 คน คณะวิทยาศาสตร์ มีจำนวน 1 คน และสำเร็จวิชากฎหมาย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ.2477 จำนวน 1 คน ในพ.ศ.2478 จำนวน 4 คน และในพ.ศ.2479 มีจำนวน 2 คน สตรีที่จบในระดับอุดมศึกษานี้ มีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการเรียกร้องสิทธิสตรีจากประสบการณ์โดยตรงของตน²

บทบาทของปัญญาชนหญิง : นิสิตนักศึกษาในรั้วอุดมศึกษา

หลังจากที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ ใน พ.ศ.2464 และส่งเสริมการเปิดโรงเรียนสตรีทั่วทุกภูมิภาค จำนวนเด็กหญิงที่ได้เล่าเรียนมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ความจำเป็นในการฝึกหัดครูผู้หญิงเพื่อให้เหมาะสมกับการสอนหนังสือสตรีจึงมีมากขึ้นตามจำนวนนักเรียน ได้มีการเปิดโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงหลายแห่งจนมาถึงเปิดโรงเรียนเบญจมราชาลัยโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้นักเรียนที่จบการศึกษาสามารถไปทำการสอนยังต่างจังหวัดได้ นับว่าเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงที่เริ่มประสบความสำเร็จ และมีพระราชโอรสจัดตั้งเพิ่มเติม คือโรงเรียนฝึกหัดครูมัธยมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการเพิ่มเติมนุฏศึกษาให้แก่อาชีพครูผู้หญิงด้วยการได้รับประกาศนียบัตรครูมัธยม เปรมสิริ ช่วยไชยสิทธิ์ ได้กล่าวไว้ว่า ในระหว่างพ.ศ.2470 – 2474 ครูผู้หญิงที่สอบเลื่อนความรู้ในการเป็นครูมัธยมมีจำนวน 19 คน และในพ.ศ.2470 ได้มีการจัดตั้งคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการเปิดรับนิสิตหญิงเป็นครั้งแรกในการก้าวเข้าสู่ระดับอุดมศึกษาเทียบเท่าชาย

¹จิตติมา พรอรุณ (2538) .การเรียกร้องสิทธิสตรีในสังคมไทย พ.ศ.2519 – ศ.2489. หน้า .35

²แหล่งเดิม. หน้า .51 – 50

การประกอบอาชีพของสตรีไทย

จากปัจจัยการเข้ามาของชาติตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยม เป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการปฏิรูปโครงสร้างประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก โดยมีสตรีชั้นสูงที่เป็นผู้สนับสนุนนโยบายของพระมหากษัตริย์ตามภารกิจที่สตรีสามารถดำเนินการได้ มีการปรับตัวและเรียนรู้จากระบบการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งมีผลต่อแนวคิดและปรับเปลี่ยนทัศนคติทั้งสำนึกในหน้าที่การเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ของสยามในทัศนะของชาวตะวันตก เกิดจิตสำนึกในสถานภาพและบทบาทของตนเองที่กำลังเข้าสู่ยุคแห่งความเปลี่ยนแปลง มีการรับรู้ถึงการใช้ความสามารถทางการศึกษาดำเนินกิจกรรมใหม่ๆ เทียบเท่ากับบุรุษ เช่น การเขียนบทความ การเขียนหนังสือ การแปลหนังสือ การประกวดวาดภาพ เป็นต้น สตรีชั้นสูงเริ่มมีการประกอบอาชีพบ้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกลุ่มเจ้านายระดับล่าง ส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพ ครู และพยาบาล เช่น หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นครู หม่อมเจ้าพรพิลาศ ดิศกุล เป็นพยาบาล เป็นต้น ซึ่งเป็นอาชีพในลักษณะของการรับราชการและเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศ ส่วนกลุ่มสตรีชั้นกลางนับเป็นกลุ่มบุกเบิกการประกอบอาชีพนอกบ้านเพื่อเป็นรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัว เป็นอาชีพที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถและเป็นที่ยอมรับในลักษณะเดียวกับการทำงานของผู้ชาย มีสถานะเป็นลูกจ้างทั้งในหน่วยงานราชการและเอกชน เช่น งานเสมียน งานธุรการ งานเลขานุการ เป็นต้น ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของสตรีชั้นสูงในลักษณะงานที่เป็นลูกจ้างเช่นเดียวกับสตรีชั้นกลาง และมีการผันมาประกอบอาชีพค้าขาย เนื่องจากการเผชิญสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในสมัยรัชกาลที่ 7 การถูกลดทอนรายได้ที่เคยได้รับเป็นเงินปี (เงินเบี้ยหวัดรายปี) รวมถึงคู่สมรสถูกออกจากราชการหรือไม่มีตำแหน่งและอาชีพ ความจำเป็นในการที่ต้องคำนึงถึงการดำรงชีพทำให้สตรีชั้นสูงสามารถก้าวข้ามการดำรงไว้ซึ่งเกียรติยศ รวมถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการประกอบอาชีพ ดังนั้นเมื่อภาระรายจ่ายสูงกว่ารายได้จึงเป็นความจำเป็นที่ทำให้สตรีชั้นสูงหันมาสนใจประกอบอาชีพค้าขายซึ่งในสมัยจารีตมีเพียงสตรีสามัญชนที่ประกอบอาชีพค้าขาย อย่างไรก็ตาม สตรีชั้นสูงที่เริ่มประกอบอาชีพค้าขายหรือเป็นแม่ค้า ยังคงอยู่ในความถนัดรอบรู้ของสตรีที่ได้รับการฝึกฝนมาโดยตลอด คือ การเปิดร้านขายอาหาร ร้านขายขนม เช่น หม่อมเจ้าเราหินาวดี ดิศกุล “ขนมเค้กท่านหญิงเป้า” พระองค์เจ้าจรัสรัตนศิริมาน เปิดร้านขายอาหาร เป็นต้น¹

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ.2475 อาชีพครูของสตรีไทยได้ถูกยกระดับสูงขึ้นกว่าเดิม โดยการออกพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนในพ.ศ.2479 ได้มีการพิจารณาความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งและปรับปรุงบัญชีอัตราเงินเดือนข้าราชการพลเรือนใหม่ โดยกำหนดอัตราเงินเดือนของข้าราชการแต่ละชั้นไว้อย่างชัดเจน ทำให้ครูสตรีได้รับบำเหน็จบำนาญเช่นเดียวกับครูผู้ชาย นับได้ว่าในสายงานอาชีพครู สตรีไทยเริ่มได้รับสิทธิความเสมอภาคในด้านการประกอบอาชีพ ผลจากการขยายการศึกษาของสตรีดังกล่าว ทำให้เกิดสตรีชั้นนำกลุ่มใหม่ คือสตรีชนชั้นกลาง เป็นกลุ่มสตรีที่ได้รับการศึกษาก้าวหน้าที่เรียกว่า สตรีกลุ่มปัญญาชน เป็นผู้ที่ได้รับโอกาสและเห็นความสำคัญของการศึกษา สตรีที่ได้รับการศึกษาเหล่านี้จึงเป็นผู้ริเริ่มให้สตรีเริ่มทำงานอาชีพนอกบ้านและเป็นอาชีพที่ใช้ความรู้ ไม่ใช่อาชีพที่ใช้แรงงานเหมือนในอดีต

อย่างไรก็ตาม สำหรับการประกอบอาชีพของสตรีไทยนั้น ถึงแม้ว่าโอกาสในการศึกษาขยายกว้างขึ้น โดยเฉพาะด้านกฎหมาย แต่โอกาสในการประกอบอาชีพของสตรียังถูกจำกัดสิทธิมากกว่าชาย พิจารณาได้จากโอกาสของสตรีในการเข้ารับราชการ สตรียังไม่มีสิทธิเท่ากับชายในตำแหน่งหน้าที่ราชการบางตำแหน่ง ทั้งนี้เป็นเพราะชนชั้นนำในสมัยแรกเริ่มประชาธิปไตยยังคงยึดถือค่านิยมเดิมที่เชื่อว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอต้องพึ่งพาชาย ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองหรือรับผิดชอบคนอื่นได้ ดังเห็นได้จากมีการออกกฎหมาย ระบุเกณฑ์การบรรจุสตรีเข้ารับราชการดังกล่าว อาชีพของสตรีที่ขยายเพิ่มเติมที่สังคมให้

¹วิระยุทธ ปีสาสิ) .2558 “(แม่ค้าศักดิ์นา ”: การปรับตัวสู่การประกอบอาชีพของเจ้านายสตรีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 *ศิลปวัฒนธรรม* .36 (10), 83 – 85.

การยอมรับในการประกอบอาชีพ ได้แก่ เนติบัณฑิต บรรณาธิการิณี (บรรณาธิการ ซึ่งในสมัยก่อนจะมีคำเฉพาะเพื่อระบุว่าเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง เช่นเดียวกับคำว่า เลขานุการิณี) นักประพันธ์หรือนักวรรณกรรม ครูในบางสาขาวิชาที่แต่เดิมมีแต่ครูผู้ชายคือ ครูสอนวิชาศิลปะ

การเรียกร้องสิทธิของกลุ่มสตรี

จากการที่สตรีได้มีโอกาสเข้าศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา ทำให้สตรีชั้นกลางที่เป็นกลุ่มปัญญาชนได้เป็นสตรีชั้นนำอีกกลุ่มหนึ่งที่นำพาทางความคิดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง โดยเฉพาะเกิดการเรียกร้องทางด้านสตรี การเรียกร้องความเท่าเทียมทางเพศในกลุ่มสตรีที่ได้รับการศึกษามากขึ้น อีกทั้งการตื่นตัวของสตรีไทยในยุคนี้ยังเป็นผลมาจากนโยบายหลัก 6 ประการของคณะราษฎร การประกาศใช้รัฐธรรมนูญมีผลทำให้สตรีมีสิทธิทางการเมืองเท่าเทียมกันกับผู้ชายทางนิตินัย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีการกล่าวถึงสิทธิสตรีในการเลือกตั้งว่า คณะราษฎรออกกฎหมายเลือกตั้งให้สตรีได้รับสิทธิเลือกตั้งและสมัครรับเลือกตั้งพร้อมกันกับชาย โดยระบุว่าราษฎรชายหญิงที่มีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ และมีสัญชาติไทยตามกฎหมาย เลือกผู้แทนตำบล และผู้แทนตำบลเลือกผู้แทนราษฎรได้ อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้สตรีมีสิทธิเลือกตั้ง เป็นการรักษารัฐธรรมนูญมากกว่าจะเป็นการยกระดับความเท่าเทียมกันหรือเป็นการให้สิทธิแก่สตรีซึ่งแต่เดิมสตรีไทยถูกจำกัดสิทธิทางด้านการเมืองในระดับท้องถิ่นมาเป็นเวลานาน การกำหนดสิทธิสตรีดังกล่าวในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2475 นับได้ว่าเป็นฉบับที่ก้าวหน้าเกี่ยวกับสิทธิของสตรี สตรีได้รับสิทธิทางการเมือง เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรโดยผ่านผู้แทนตำบลได้เป็นครั้งแรก ทำให้สตรีไทยเกิดความตื่นตัวเรื่องสิทธิสตรี ได้มีการเคลื่อนไหวแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นสิทธิสตรีขึ้นอีกครั้ง โดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชนสตรี มีการจัดทำหนังสือพิมพ์ หญิงไทย ระหว่างพ.ศ.2475 - 2476 เรียกร้องสิทธิสตรีในประเด็น การปรับปรุงระบบเศรษฐกิจ สิทธิทางการเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องกับชนชั้นกลางเป็นส่วนใหญ่ วิธีการเรียกร้องสิทธิสตรีจะดำเนินการผ่านทางหนังสือสตรีที่ตีพิมพ์ มีการเรียกร้องด้านการศึกษา คือ ขอให้เปิดโอกาสทางการศึกษาแก่สตรีให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการจัดหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียนสตรีให้เท่ากับนักเรียนชาย อีกทั้งยังชักจูงให้พ่อ แม่ ผู้ปกครองและตัวสตรีเองให้เห็นความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ สตรียุคนี้เริ่มมีมุมมองใหม่ คือ ปัญหาทางเศรษฐกิจ และมองประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคนระดับพื้นฐานหรือระดับล่างของสังคม¹ มีความเห็นใจกรรมกรที่ถูกนายจ้างเอาเปรียบ ซึ่งเป็นยุคเริ่มแรกในการแสดงบทบาททางสังคมของสตรีที่ได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และได้พัฒนาบทบาทการเรียกร้องของสตรีเพิ่มมากขึ้นในยุคประชาธิปไตยเบ่งบานในรูปแบบขบวนการเคลื่อนไหวของนิสิตนักศึกษาในระหว่าง พ.ศ.2516 - 2519

สรุปและอภิปรายผล

การเปลี่ยนแปลงประเทศสู่ความทันสมัยนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทำให้อิทธิพลจากการเข้ามาของตะวันตก ได้เปลี่ยนมุมมองต่อบทบาท หน้าที่ และสถานภาพสตรีไทย สังคมมีความคาดหวังให้สตรีทำหน้าที่มารดาและภรรยาเพิ่มเติมจากที่เคยเป็นมา โดยหวังให้ภรรยาเป็นเสมือนเพื่อนคู่คิด เป็นแม่เรือนผู้รอบรู้ และเป็นมารดาที่เปรียบเป็นครูคนแรก สตรีไทยในช่วงเวลานี้มีการปรับตัวอย่างยิ่ง โดยผู้ที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงกลุ่มแรก คือกลุ่มสตรีชั้นสูง เนื่องจากโอกาสทางสังคมที่เป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์และเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาแบบตะวันตก ทำให้สตรีชั้นสูงได้รับสนองนโยบายในการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัยอีกทางหนึ่ง มีการปรับตัวทั้งการแต่งกาย การต้อนรับชาวตะวันตก การเข้าสมาคม การเรียนรู้วัฒนธรรมและธรรมเนียมแบบตะวันตก

¹จิตติมา พรอรุณ .(2538) .เล่มเดิม .หน้า .48 - 44

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การบ่มเพาะทางการศึกษาภายในโรงเรียนที่สอนตามหลักสูตรแบบตะวันตกของกลุ่มสตรีชั้นสูง ผลักดันให้เกิดสตรีนักคิดเฉกเช่นพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี แต่ในขณะเดียวกันสตรีในตระกูลเดียวกัน และได้รับการศึกษาในโรงเรียนตะวันตกเช่นกันอย่างพระนางเธอลักษมีลาวัณ ยังไม่ได้ก้าวข้ามกรอบที่สังคมได้กำหนดสถานภาพสตรีไว้ สังคมมีความปรารถนาจะให้สตรีมีความทันสมัยขึ้น แต่ไม่เห็นด้วยที่สตรีจะล้ำสมัยหรือมีความคิดก้าวหน้าไปกว่าผู้ชาย

เมื่อสตรีไทยได้เข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษา สตรีปัญญาชนเหล่านี้เป็นกลุ่มสตรีอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้สร้างการวิวัฒน์สู่ความทันสมัยให้แก่สตรีไทย ในหมู่นิสิตนักศึกษาหญิงเริ่มเกิดการเคลื่อนไหวของสตรี มีการรวมตัวกันในรูปแบบสมาคมต่างๆ สตรีที่มีการศึกษาบางส่วนเริ่มมองเห็นปัญหาการเอาเปรียบสตรียากจนในโรงงาน ควบคู่กับปัญหาการกดขี่สตรีของระบบชายเป็นใหญ่ มีความคิดคำนึงถึงประชากรระดับล่าง และเป็นจุดเริ่มต้นในการแสดงความคิดเห็นผ่านหนังสือพิมพ์และแนวความคิดในการเรียกร้องสิทธิสตรี ประเด็นข้อเรียกร้องที่สำคัญ ได้แก่ การเพิ่มเติมอาชีพของสตรี การแก้ไขกฎหมายัวเดียวเมียเดียว การมีสิทธิในการรับเลือกตั้ง

ข้อเสนอแนะ

หากสนใจศึกษาเพิ่มเติมสามารถค้นคว้าข้อมูลตามเอกสารอ้างอิง หรือสอบถามมาที่ piyanardu@g.swu.ac.th

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้ เป็นผลจากการได้รับทุนสนับสนุนงานวิจัยจากเงินงบประมาณเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ ปี 2560 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). **สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2554). **เกิดวังปารุสก์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสมัยประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์.
- _____. (2558). **เจ้าชีวิต พงศาวดาร ๙ รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์.
- จิตติมา พรอรุณ. (2538). **การเรียกร้องสิทธิสตรีในสังคมไทย พ.ศ.2489 – 2519**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยะนาถ อังควาณิชกุล. (2556). **อิทธิพลตะวันตกที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของสตรีในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6**. วารสารประวัติศาสตร์ 2556, 68 – 80.
- เปรมสิริ ช่วยไชยสิทธิ์. (2539). **ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ.2456 – 2479**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พฤทธิสาดน ชุมพล, ม.ร.ว. (2547). **กำหนดภารกิจกรมเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาส ๑๐๐ ปี พระราชสมภพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ พุทธศักราช ๒๕๔๗**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ.
- ลำพรรณ น่วมบุญลือ. (2519). **สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารอ้างอิง

- วัลลภาเทวี, พระองค์เจ้า. (2541). **ดุสิตสมิธ ฉบับพิเศษ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
(จัดพิมพ์โดยเสด็จพระกุศล สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงบำเพ็ญเนื่องในวันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ 26 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2541 ครบ 73 ปี)
- วิลเลียม, เจ้าชายแห่งสวีเดน. (2542). **ดินแดนแห่งแสงตะวัน บันทึกความทรงจำจากการเดินทางในดินแดนตะวันออก**. แปลโดย เสาวลักษณ์ กิษานนท์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- วีระยุทธ ปีสาลี. (2558). “แม่ค้าศักดิ์นา” : การปรับตัวสู่การประกอบอาชีพของเจ้านายสตรีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475. ศิลปวัฒนธรรม, 36 (10), 83 – 85.
- ส.ศิริรักษ์. (2550). **อัตชีวประวัติ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.